

KİVDF

Layihənin istiqaməti:
"İctimai və dövlət maraqlarının müdafiəsi"

Hörmətli gənc oxucum. Bu gün sənə "Azərbaycanda XIX əsr qabaqcıl ictimai fikrinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan professor Mirzə Məhəmməd Əli Kazım bəy" haqqında qısa da olsa məlumat vermək arzusunda oldum. Əlbəttə dünya şöhrətli bu şərqşünas alimin yaradıcılığı və əsərləri haqqında bəhs etmək üçün bir necə qəzet nömrəsi kifayət etməz. Əslində mən heç bu fikirdə də deyiləm. Çünki akademik Heydər Hüseynov kimi bir alim Mirzə Kazım bəyin əsərləri, qeyri-adi istedadı haqqında o qədər qiymətli fikirlər söyləyib ki, ondan sonra nəse deməyə heç ehtiyac duyulmur. Mən sadəcə, bu gün Mirzə Kazım bəyin bu böyük zirvəni elə sənənin yaşında olanda necə, hansı çətinliklərlə fəth etdiyindən bəhs etmək istədim. Sən də bu zirvələrə layiqsən gənc dostum!

19-cu yüzilin qabaqcıl ictimai fikrinin görkəmli nümayəndəsi, şərqşünas alim Mirzə Kazım bəy 1860-cı ildə yazırdı: "Qərb öz siyasəti ilə Asiyada maarifçiliyi bərpa edə bilməz... Ölkənin islahatçıları ölkənin özündə doğulmalıdır".

Qəribədir bu gün də bizi bəyənməyən, hər işimizə bir qulp qoyan Avropa hələ neçə əsr bundan əvvəl oğullarımızı fitri istedadına, qeyri-adi bacarığına görə "özlərininkiləşdirirdilər".

Məhəmməd Qasım Kazım bəy əslən Dərbəndli olub. Atasını uzun illər Dərbənddə Fətəli xanın sarayında maliyyə işlərinə rəhbərlik edib. (O zaman bu torpaqlar Azərbaycanın Quba xanlığına tabe idi). İllər sonra 1842-ci ildə bu haqda Mirzə Kazım bəy xatirələrində yazırdı: "Gürcüstanın və ümumiyyətlə Zaqafqaziya diyarının Rusiyanın müzəffər silahının fəthinə qədər bütün Dağıstan və onunla qonşu əyalətlər gah İran, gah da Türkiyə ilə müttəfiq olan ayrı-ayrı ölkələrdən ibarət idi. Keçən yüzilliyin sonunda Quba və Dərbənd əyalətləri qələbələrinin gurultusu ilə müasir qonşularının bağrını yaran xüsusi xanlar tərəfindən idarə olunurdu. Yekaterinanın müasiri Fətəli xan bir müddət öz əzəməti və cürəti ilə şöhrətlənmişdi. Onun iqamətgahı Dərbənddə idi. Onun nazirləri arasında mənə babam da vardı və öz vəzifəsinə görə maliyyə naziri və yaxud xalq ərzağı popeçitəli demək olan nazir rütbəsini daşıyırdı".

Bir gün Qasım Kazım bəy atasının istəyi ilə müsəlmanların müqəddəs məkanı olan Məkkəni ziyarət edir. Ziyarətdən dönərkən İranın Rəşt (İndiki Gilan) şəhərində Bağır xanın qonağı olur. Burada xanın qızı Şərəfnisə xanıma vurulur və onunla evlənir. Bir ildən sonra 1802-ci ildə onların oğlu Mirzə Kazım bəy dünyaya gəlir. Bir necə ildən sonra Qasım Kazım bəyi Dərbənddə qazi təyin edirlər və o ailəsilə birlikdə Rəştə Dərbənddə köçür.

UĞUR GƏTİRMƏYƏN KÜÇ

Uzun illər çar hökumətinə sədaqətlə qulluq edən Qasım Kazım bəy 1820-ci ildə Həştərxana sürgün edilir. Amma bu sürgündə çar hökumətindən çox özümüzünkülərin "barmağı" olur. İllər sonra bunu Mirzə Kazım bəy belə xatırlayırdı: "Rusiyanın həmişəki xeyirxahı, amma rütbəsinə görə xalq hüququnun müdafiəçisi olan atamın Dərbəndin yerli bəylərindən birinin simasında güclü düşməni var idi. O, öz fitnə-fəsadları ilə hö-

Avropa ilə Azərbaycan arasındakı ilk körpü

6 dildə yazıb-oxumağı bacaran Mirzə Kazım bəy həm Rusiyada, həm də Avropada hörmət qazanmışdı

kumətin nəzərində atamın işinə kölgə salmağa müvəffəq olmuşdu; bu səbəbdən yaranan çoxlu narazılıqlar fəsadçının cidd-cəhd ilə gün-gündən artdı və bu, hökumətin hərbi məhkəmə təyin etməsi və atamı 14 dostu ilə birlikdə malikanəsi alınaraq Həştərxana sürgün etməsilə bitdi".

Bu hadisələr - atasının sürgün edilməsi, evlərinin müsadirəsi gənc Mirzə Kazım bəyi çıxılmaz vəziyyətə salır. Mükəmməl təhsil görsə də, Azərbaycan, fars, ərəb dillərini yaxşı öyrənsə də Mirzə Kazım bəy Dərbənddə iş tapa bilmir. Elə buna görə də 1821-ci ildə üz tutur Həştərxana, sürgündə olan atasının yanına.

Ona Şərq dilləri üzrə müəllimlik etməyi təklif edirlər. Böyük sevinclə bu təklifi qəbul

sitəndə Şərq dilləri üzrə mühazirə oxumağa icazə verir.

Kazana gəliş Mirzə Kazım bəyin taleyində uğura doğru bir yol açır. Uzun illər taleyini bu şəhərə bağlayan Mirzə Kazım bəy burada istedadlı bir şərqşünas alim kimi yetişir. 1835-ci ildə Kazan Universitetinin də yeni qəbul edilmiş Nizamnaməsinə əsasən "Universitet dörd şöbə əvəzinə üç fakültəyə - fəlsəfə, hüquq və tibb fakültələrinə bölünür. Fəlsəfə fakültəsinin tərkibində isə iki şöbə: dillər və fizika-riyaziyyat şöbələri. Dillər şöbəsində "ümumi dillər və Şərq dilləri üzrə mütəxəssislər hazırlanırdı. 1837-ci ilin 20 avqustunda popeçitel rektorun, prorektorun və tibb, fəlsəfə fakültəsinin 1-ci şöbəsinin dekanlarını təkrar səsə qoymağı təklif edərək, qalan seçkiləri təsdiq edir. Sentyabrın 7-də belə də edilir və məlum oldu ki, Semyonov rektor, Foçq prorektor və Protopopov və Kazım bəy yuxarıda adları çəkilən fakültələrin dekanları seçilib".

Maraqlıdır, bu gənc tələbələrində nəyi və necə tədris edirdi? Yəne də tədqiqat əsərlərinə diqqət yetirək. "1835-ci ildə Kazan Universitetində təsdiq edilən Nizamnaməyə əsasən, Mirzə Kazım bəyin də tədqiqatının obyektinə təyin edilir. O, məşğul olacaq:

- 1) Sədinin "Gülüstən"inin bəzi hissələrinin təhlili;
- 2) Sədinin və digər İran müəlliflərinin əsərlərindən seçmə yerləri fars dilindən rus dilinə tərcümə etməklə və bu zaman bəzi yazı üsullarını öyrətmək;
- 3) Ərəb dilinin tədrisi üzrə isə Quranın oxunması və düzgün tələffüzü, qrammatik qaydaların izahı.

Təkcə 20 ildən artıq işlədiyi Kazan Universitetində Mirzə Kazım bəy tələbələrindən ən sevimli müəllimi kimi uzun illər yaddaşlara həkk edilir. Şərqşünaslığa dair bir çox elmi əsərlərin müəllifi olan Mirzə Kazım bəy dünya şöhrətli şərqşünas alim İ.N.Berezini, İ.A.Ivanovu, N.İ.İlminskini yetişdirir.

Mirzə Kazım bəy haqqında yazılan tədqiqat əsərlərindən bəlli olur ki, Kazan Universiteti nəinki onun, həm də atasının taleyində müsbət rol oynayıb. Belə ki, 1837-ci ildə Mirzə Kazım bəyin atası Qasım Kazım bəy Kazan Universitetinin daimi müxbiri seçilib. "Lobaçevskinin təklifi ilə şura 1837-ci il noyabrın 6-da Dərbənddə yaşayan Hacı Kazım bəyə 100 manat məvacib təyin etməklə, universitetin müxbiri seçir, buna görə ki, o, universitetə Şərq dillərində əlyazmalar və "tarixə, ədəbiyyata, statistika və coğrafiyaya dair yalnız yerində toplanan məlumatlar çatdırı bilər".

Kazan Universitetindəki fəaliyyəti zamanı Mirzə Kazım bəyin adı təkcə Rusiyada yox, xaricdə də məşhurlaşmağa başladı. Brokqauz və Efronun Ensiklopedik lüğətində yazılır: "Şərqşünaslıq sahəsindəki dərin erudisiyası, Avropa təhsilinə yiyələnməsi səbəbindən (o, ingilis və fransız dillərində yazırdı), Kazım bəy dərhal istər Qərbi Avropanın, istərsə də rusların ən yaxşı oriyentalistlərinin cərgəsinə keçdi". Müəllif "Dərbəndnamə" əsərini 1851-ci ildə ingilis dilində çap etdikdən sonra Britaniya kraliyətinin qızıl medalına layiq görülür. 110-dan çox elmi əsərin müəllifi olan Mirzə Kazım bəyin "Ərəb dilinin müxtəsər qrammatikası" adlanan ilk elmi əsəri işıq üzünə çıxən də cəmi 17 yaşında idi.

Qərənfil Dünyamin qızı
Əməkdar jurnalist

PETERBURQA DƏVƏT

Dərin erudisiyaya malik olan Mirzə Kazım bəy Peterburq Universitetinin dəvətilə Kazan Universitetini tərk etməli olur. Onun Peterburq Universitetindəki fəaliyyəti haqqında illər sonra V.V.Qriqoryev yazırdı: "Fars dili kafedrasında Mirzə Cəfərin varisi təkcə bizdə yox, bütün Asiyada və bütün Avropada hazırkı dövrün ən gözəl şəxsiyyətlərindən biri dərin müsəlman təhsilini Avropa elmi ilə əsaslı tanışlıqla birləşdirən, istər ərəb, fars, istərsə də ingilis, fransız, rus dillərini eyni dərəcədə yaxşı bilən və bu altı dilin hamısında yazan və dərc edilən asiyalı oldu".

Elmi mənbələrdən aydın olur ki, Mirzə Kazım bəy xristianlığı öz istəyi ilə 21 yaşında qəbul edib. 40 yaşında Kazan quberniyasında bir zadəgan ailəsinin qızı ilə evlənib. Bu izdivacdan bir qızı, üç oğlu olub. Lakin 1854-cü ildə Mirzə Kazım bəyin həyatında böyük faciə baş verir. O, ömür-gün yoldaşını və iki övladını itirir.

İLK KÖRPÜ

Tədqiqatçı alim Yaşar Qarayev Mirzə Kazım bəyi "Avropa ilə Azərbaycan arasındakı ilk körpüyə çevrilənlərdən" adlandıraraq onun fəaliyyətinə yüksək qiymət verirdi. Bəziləri isə onu xristianlığı qəbul etdiyi üçün ittiham edir.

Ədəbiyyatşünas alim Vilayət Quliyev yazır ki "Mirzə Kazım bəy boynundan xaç asmasına baxmayaraq, onun sinəsində döyünən ürəyi də, ruhu da türk idi. İslam dininin də bütün dinlərdən üstün olduğunu yaxşı bilirdi".

Mirzə Kazım bəy haqqında oxuduqlarım və onun ana dilimiz haqqında yazdığı (o həm də "Azərbaycan dilinin elmi qrammatikasının hamı tərəfindən qəbul edilmiş banisidir") əsərləri bir daha sübut edir ki, o, ömrünün sonuna kimi ruhən bir türk olaraq qalıb.

Rusiya Elmlər Akademiyasının ilk azərbaycanlı üzvü olan Mirzə Kazım bəy 1870-ci ilin 27 noyabrında Peterburqda dünyasını dəyişir. Amma onun ana dilimiz, dinimiz, tariximiz haqqında söylədiyi dəyərli və qiymətli fikirlər indi də hörmətlə anılır.

**Azərbaycan
Respublikası Prezidenti
yanında Kütəbli İnformasiya
Vasitələrinin İnkişafına Dövlət
Dəstəyi Fondunun maliyyəsi
əsasında hazırlanıb.**

edən Mirzə Kazım bəy müəllimliklə yanaşı, ingilis, fransız, alman və yəhudi dillərini öyrənməyə başlayır. Gərgin zəhməti hesabına o 1824-cü ildə artıq altı dildə sərbəst yazmağa, oxumağa və danışmağa nail olur.

Bir "tatar balası"nın bu istedadı burada da çoxlarının ürayincə olmur. Bu dəfə atasını yox, onun özünü sürgün etmək fikrinə düşürlər. Qafqaz üzrə Baş komandan A.P.Yermolov qraf Nesselrodeyə 28 oktyabr 1824-cü il tarixli raportunda yazırdı ki, "Mirzə Kazım bəyin Həştərxanda qalması Rusiyanın ümumi siyasəti üçün təhlükəli və ziyanlıdır. Onu sürgün etmək lazımdır".

SÜRGÜNDƏN QURTULUŞ

Bu sürgün daha uzaqlara - soyuq Sibire olur. Amma "xoş" bir təsadüfdən Mirzə Kazım bəy Sibire çatmır. Yolda ağır xəstələnən Mirzə Kazım bəyi müvəqqəti olaraq Kazanda saxlayırlar. Yüksək mədəniyyəti, istedadı və mehribanlığı ilə ətrafdakıların diqqətini çəkən Mirzə Kazım bəy burada tanınmış professor Fuksla rastlaşır. Bu tanışlıq Mirzə Kazım bəyi böyük bir fəlakətdən qurtarır. Tanrı onun üzünə gülür...

Professor Fuksunin və bir necə alimin köməkliliyi ilə Maarif Nazirliyi 1826-cı ilin oktyabrında Mirzə Kazım bəyə Kazan Univer-